

İBNÜ'T-TIKTAKĀ'NIN EL-FAHRÎ'SİNDE ABBĀSÎ SOSYAL HAYATINDAN İZLER: BİR SOSYAL TARİH DENEMESİ

 Esra ATMACA^a

Öz

İlk dönemlerde tarih ilminin ve bu alanda telif edilen eserlerin konusu genellikle siyasî ve askerî hadiseler olmuştur. Geçmiş toplumların sosyal yaşantılarına dair bilgilere ulaşmak için bu eserlerin dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Bu amaçla makalede şii bir tarihçi olan İbnü't-Tıktakâ'nın, İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han'ın Musul valisi Fahreddin İsa'ya atfettiği ve onun ismiyle isimlendirdiği eseri *el-Fahrî fi'l-âdâbi's-sultâniyye ve'd-düveli'l-İslâmiyye* incelenmektedir. Eserin birinci kısmı devlet adamlarına öğütler de içeren bir siyasetname hüviyetinde iken ikinci kısmı Hulefâ-i Râşidîn döneminden Abbâsî Devleti'nin yıkılışına kadarki süreci ele almaktadır. Özellikle Abbâsîler ile ilgili kısım, ulaşılamayan bazı eserlerden bilgiler barındırmaktadır. Bu makalede söz konusu eserde giyim-kuşam, yeme-içme, eğlence, inanç, sağlık gibi konular bağlamında Abbâsî toplumunun sosyal yaşamına dair bir araştırma yapılmıştır. Bahsi geçen konular hakkında pek çok detaylı bilgiye ulaşılmış olmakla birlikte bu eserde hayatları kayda değer bulunan kişiler halifeler, vezirler ve diğer devlet ricâli olduğundan bu kişilerin yaşamlarıyla ilişkili sosyal hadiselerin aktarılmış olduğu bir gerçektir. Abbâsî toplumunun sosyal hayatında büyük etkisi olan Sâsânî kültürünün özellikle de eğlence, münecimlere gösterilen ilgi, eşya ve olaylara atfedilen uğursuzluk inancında oldukça belirgin olduğu anlaşılmıştır. Bu araştırma sonucunda geçmiş toplulukların sosyal hayatlarının, ağırlıklı olarak siyasî ve askerî faaliyetlerin konu edinildiği tarih kitaplarında olaylar arasına serpiştirilmiş bilgilerden yola çıkılarak öğrenilebileceği ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: İslam Tarihi, Abbâsîler, Bağdat, Sosyal Tarih, İbnü't-Tıktakâ, el-Fahrî.

---

^a Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, esraatmaca@sakarya.edu.tr

**TRACES OF ABBASID SOCIAL LIFE IN AL-FAHRI BY IBN TIKTAKA:
AN ESSAY OF SOCIAL HISTORY**

For centuries, the subject of the science of history and the works published in this field has been political and military events. In order to obtain information about the social lives of past societies, these historical Works should be examined carefully. For this purpose, this article examines the work of Ibn al-Tiktaka, a shiite historian, called al-Fakhrî fi'l-adabi's-sultaniyye ve'd-duveli'l-Islamiyye. He attributed this work to Fahraddin Isa, the governor of Mosul, of the Ilkhanid ruler, Ghazan Khan. The first part of the work has the status of a politician including advice to statesmen, while the second part deals with the process from the period of Hulafa-i Rashidin to the collapse of the Abbasid State. Part of the Abbasids, in particular, contains information from some unreachable works. In this article, a research has been made about the social life of Abbasid society in the context of clothing, entertainment, belief, health. A lot of detailed information has been reached on the mentioned issues. But since the people whose lives are noteworthy in this work are caliphs, viziers and the other state, it is a fact that the social incidents related to their lives have been transferred. It is understood that the Sassanian culture, which has a great influence on the social life of the Abbâsî community, is particularly evident in the belief in bad luck attributed to entertainment, interest, objects and events shown to refugees. As a result of this research, it has been revealed that the social lives of past communities can be learned by using information interspersed among the events in history books, which mainly focus on political and military activities.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

İnsanın toplumsal alandaki tüm eylemlerini konu alan sosyal tarih çalışmaları, asırlardır tarih ilminin konusunu büyük oranda siyasî ve askerî faaliyetler oluşturduğu ve henüz yeni gelişen bir tür olduğu için çeşitli sorunları bünyesinde barındırmaktadır. Ancak kaynak niteliğindeki eserlerin incelenmesi ile parça parça bile olsa bazı bilgilere ulaşabilmek ve bunun yanı sıra yeni müesseselere ve orijinal yaşayış tarzlarına rastlamak mümkün olmaktadır.¹ Zira İslâm Medeniyetinin tüm safhalarını içeren sosyal yaşayışa dair bütün bir eser olmaması nedeniyle her devri ayrı ayrı aksettiren eserlerin gözden geçirilerek tetkik edildikten sonra derli toplu bir

¹ Mehmet Şeker, "Tarihimizde Sosyal Yaşayışa Dair Bazı Kaynaklara Bakış ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983): 158.

eserin ortaya çıkarılması bir zarurettir.² İşte bu makalede bu çalışmalar için gerekli olan incelemenin bir örneği sunulmaktadır. Bununla birlikte siyasî ve biyografi ağırlıklı eserlerin yanı sıra hadis, tefsir, edebiyat, coğrafya türü eserlerin de geniş çaplı bir incelemeden geçirilmesi ve konu hakkındaki malzemelerin bir araya getirilmesi suretiyle yapılacak olan sosyal tarih çalışmalarının daha faydalı olacağı ve bu konuda araştırma yapacakların bu hususa dikkat etmelerinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Bağdat'ta 660/1262 yılında doğduğu tahmin edilen müellif Safiyyüddîn Ebû Cafer Muhammed b. Tâcüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Tabâtabâ, İbnü't-Tıktakâ (ö. 709/1309) diye meşhur olmuştur. Babası Ali, Kûfe ve Bağdat'taki, kendisi ise Necef ve Kerbelâ'daki Ali evladının nakibidir. Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan İbnü't-Tıktakâ, 701/1302 yılında Tebriz'e gitmek amacıyla yola çıktığında Musul'da konaklamak zorunda kalmış ve burada İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han'ın Musul Valisi Fahreddîn İsâ b. İbrahim ile tanışmış ve ondan himaye görmüştür. Fahreddîn İsâ'ya ithaf ettiği için kısaca *el-Fahrî* adını verdiği eseri iki ana bölümden meydana gelmektedir. İbnü't-Tıktakâ eserinin başında ilmin ve kitapların değerinden bahsettikten sonra Fahreddîn İsâ b. İbrahim hakkında övücü şeyler söylemiş, sonra da eserin konusunu açıklamıştır. Birinci bölüm *el-Fasl fi'l-umûri's-sultâniyye ve's-siyâseti'l-melekiyye* başlığını taşımaktadır ve devlet adamları, valiler ve diğer idareciler için öğütler içeren bir siyasetnâme hüviyetindedir. İkinci bölüm ise *el-Fasl fi'l-keâm 'alâ devletin* başlığı ile kaleme alınmış ve Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinden Hülâgu'nun Bağdat'ı istilâsına kadarki döneme ayrılmıştır. Eserin özellikle Abbâsîler ile ilgili kısmı ilmi anlamda çok daha değerlidir. Nitekim bu kısım, kaybolmuş bazı eserlerden parçalar ihtiva etmekte ve bizim de bu makaleye konu edindiğimiz Abbâsîler'in sosyal ve

² Feyza Betül Köse, "Sosyal Tarih Yazıcılığında Sorunlar ve Çözüm Önerileri -İlk Dönem İslâm Toplumu Üzeline-", *İslâmî Araştırmalar/Journal of Islamic Research* 29/1 (2018): 24-25. Ülkemizde bu konudaki bir çalışmanın örneğini İhsan Arslan yapmıştır. Arslan, Abbâsî halifelerinden Muktedir döneminin sosyal hayatını araştırmıştır. Bu araştırmasında, bu makalenin konusu olan İbnü't-Tıktakâ'nın *el-Fahrî* adlı eserinden sosyal sınıflara dair bilgi verirken istifade etmiştir. Bkz. İhsan Arslan, "Muktedir Döneminde Abbâsîler'de Sosyal Hayat", *İSTEM* 9/17 (2011): 123-154. Muhammed Manazir Ahsen isimli araştırmacı ise Abbasiler döneminin sosyal hayatını daha geniş bir dönem halinde (170-289/786-902) ele almıştır. Ahsen, bu eserinde *el-Fahrî* adlı eserden genellikle avcılıkla ilgili hususlarda istifade etmiştir. Bkz. Muhammed Manazir Ahsen, *Abbasiler Döneminde Sosyal Hayat*, trc. Mehmet Emin Şen (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019).

kültürel yapısına dair orijinal bilgiler barındırmaktadır.³

İbnü't-Tıktakā şîf bir tarihçi olmakla beraber eserinin girişinde tarafsız, adil davranmaya, arzularından uzak olmaya dikkat ettiğini, anlattığı halife veya vezirin soy ve soplarnı göz önüne almamaya, onlarla yakınlık bağlarından uzak olmaya özen gösterdiğini belirtmiştir. Ayrıca kitabı yazarken herkesin faydalanması için açık ifadeler kullandığını, fesahat ve belagat için kullanılan anlaşılması zor ifadelerden kaçındığını ifade etmiştir.⁴ İki ana bölüme geçmeden önce kitabın konusundan bahsettikten sonra ayrı bir başlık altında kitabın iki faydasını birincisi kitabın Fahreddîn İsa nezdinde makbul olması, ikincisi ise sözde, icraatte kitabın Fahreddîn İsa'ya faydalı olması şeklinde izah etmiştir.⁵

Özelde Abbâsî, genelde de devletlerin sosyal ve kültürel gelişimleri tarihi hakkında şöyle bir tespit yapılmıştır: “Bölgesel fetihlerden sonra yerleşik hayat şartları içerisinde insanların ilerleme konusuna daha çok ilgi gösterdikleri bir safha gelir ve zamanlarının ve enerjilerinin çoğunu bilgi ve medeniyeti geliştirmeye ayırırlar. Bu kuluçka dönemini her zaman çiçek açma dönemi izler. Halife Mansur'dan Me'mûn'a kadarki devre veya biraz daha sonrasında Mütevekkil'den Vâsık'a kadarki zaman dilimi kültürel alanda büyük adımların atıldığı bir dönemdi ve haklı olarak Abbâsîler'in Altın Çağı şeklinde isimlendirilir.”⁶ İşte bu makalede bu çağın da içerisinde bulunduğu devrin sosyal yönüne değinilecektir.

Bu makalenin amacı genel olarak siyasî olayları konu edinen ve kronolojik olarak kaleme alınan bir eserin içeriğinde sosyal yaşama dair nelere ulaşılabileceğini ortaya koymaktır. Bunu yaparken de İbnü't-Tıktakā'nın eserinde Abbâsî sosyal hayatına dair izler birkaç adımda takip edilecektir. Bağdat toplumunun giyim kuşam, yeme içme, eğlence, sağlık ve inançla ilgili özellikleri sırasıyla ele alınacak, zaman zaman dönemin diğer kaynakları ile bazı mukayeseler yapılacaktır.

A. Giyim-Kuşam

Abbâsîler'in iktidara gelmesi ile sosyal alanda görülen Sâsânî etkisi kılık-kıyafet reformunda da kendisini göstermiştir. Sâsânîler'de olduğu gibi, Abbâsî devletinin üst düzey görevlileri ihtişamlı görünme amacıyla süslü,

³ Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ İbnü't-Tıktakā, *el-Fahrî fi'l-âdâbi's-sultâniyye ve'd-düveli'l-İslâmiyye* (Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.); Sabri Hizmetli, “İbnü't-Tıktakā”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 232-233.

⁴ İbnü't-Tıktakā, *el-Fahrî*, 23.

⁵ İbnü't-Tıktakā, *el-Fahrî*, 25.

⁶ S. B. Samadi, “Abbâsî Hâkimiyeti Döneminde Bağdat'ın Sosyal ve Ekonomik Hayatından Görünümler”, *İSTEM*, trc. Ahmet Turan Yüksel 6/12 (2008): 242-243.

sırmalı ve daha dikkat çekici bir giyim tarzını benimsemiştir.⁷ Abbâsî hilafeti ile birlikte İslâm toplumunun her zümresi kendine has kıyafetler belirlemiş, şahıslar herhangi bir idarî veya sosyal sınıfa aidiyetini kıyafetleriyle ortaya koymuşlardır.⁸ Abbâsî halifeleri, Sâsânîler'i model alarak hem güvenlik güçleri hem de sivil bürokratları kıyafeten belirli bir forma sokmuşlardır. Buradaki amaç her sınıf mensubunu hem halk hem de diğer vazifeli gruptan ayırabilmektir.⁹ Abbâsîler'de askerler tarafından giyilen korunaksız kıyafetlerde (i'tiyâdiyye) siyah rengin hâkimiyeti görülmektedir.¹⁰ Bu rengin İlk Abbâsî halifesi Ebü'l-Abbâs es-Seffâh tarafından Kûfe'deki halifelik biat merasiminde giyildiği bilinmektedir.¹¹ Ancak bu bilgi, Seffâh'ın ilk halife oluşu nedeniyle özellikle nakledilmiş olmalıdır. Zira Dîneverî,¹² İmam Muhammed'in¹³ ölümü Horasan'da duyulduktan sonra insanların üzüntüleri dolayısıyla siyah elbiseler giydiklerini ve Şîa arasında ilk siyah elbise giyenin Huzâa kabilesinin azatlısı Hureyş olduğunu nakletmektedir. Nesâ halkının büyüklerinden olan bu zatın arkasından Kahtabe b. Şebîh de siyah elbise giymiş, neticede bütün halk siyah elbiseyi tercih etmiştir.¹⁴ İbn Kuteybe'nin aktarımında ise kıyafetten ziyade sancakların siyahlığı öne çıkmaktadır. Mervân ile Ebû Müslim arasındaki savaştan bahsedilirken Ebû Müslim ve taraftarları siyah sancaklılar şeklinde ifade edilmektedir.¹⁵

Abbâsîler'in siyah elbise giymeleri hakkında İbn Kesîr'in aktardığı rivayetlerde detaylı bilgiler bulunmaktadır. Eserde, Abbâsîler'in hilafete gelmelerini Hz. Peygamber'e isnad eden bazı hadisler hakkında bilgi

⁷ Metin Yılmaz, "Emevî ve Abbasî Dönemi Resmi Kıyafetleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26-27 (2008): 241.

⁸ Yılmaz, "Emevî ve Abbasî Dönemi Resmi Kıyafetleri", 237-250.

⁹ Yılmaz, "Emevî ve Abbasî Dönemi Resmi Kıyafetleri", 250.

¹⁰ Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd ed-Dîneverî, *el-Ahbâru't-tivâl*, thk. Abdülmün'im Âmir (Kâhire, 1960), 241.

¹¹ Yılmaz, "Emevî ve Abbasî Dönemi Resmi Kıyafetleri", 241.

¹² Dîneverî'nin hayatı hakkında yeterince bilgi bulunmamakta, aslen İranlı olduğu bilinmektedir. Arap dili ve edebiyatı ile birlikte çeşitli ilimleri Basra ve Kûfe'deki eğitim merkezlerinden almış, botanik alanındaki *Kitâbü'n-Nebât* adlı eseriyle meşhur olmuştur. Bu makalede başvurulan eseri ise *el-Ahbâru't-Tivâl* adlı tarih eseridir. Bu eser İran'ın ön planda tutulduğu bir tarih kitabıdır. Detaylı bilgi için bk.Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd (Tunus, 1971), 86; Muhammed Hamidullah, "Dîneverî, Ebû Hanîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 356-358.

¹³ Muhammed b. Ali b. Abdullah, Abbâsî ihtilâlinin gerçekleşmesinden önce hayatını kaybeden ve kendinden sonra oğlu İbrahim'in imam olmasını vasiyet eden Abbâsî hareketinin lideridir. Dîneverî, *el-Ahbâru't-tivâl*, 339.

¹⁴ Dîneverî, *el-Ahbâru't-tivâl*, 339.

¹⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse* (Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1990), 163-164.

verildikten sonra bunlarda geçen siyah elbise giymeleri konusuna değinilmiştir. İbn Kesîr, söz konusu hadisin münker olduğunu söylemiş ve bununla beraber Abbâsî ailesinin siyah giymelerinin Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethinde başına siyah sarık takmasından aldıklarını ve bu siyah sarık örneğinden yola çıkarak siyah elbiseler giymeyi sembol haline getirdiklerini belirtmiş, bayram, cuma namazları ve özel toplantılarda siyah giyme konusuna daha fazla ihtimam gösterdiklerini, askerlerin de zorunlu olarak siyah giydiklerini eklemiştir. Arap toplumunda özellikle Dımaşk bölgesinde bu rengin garip karşılandığını da anlatmaktadır. Zira Abdullah b. Ali'nin Şam'a girişinde giymiş olduğu siyah elbiseler kadınlar ve çocuklar tarafından hayretle karşılanmıştır.¹⁶

Abbâsîler'in siyah rengi tercih ettikleri bilgisinin yanı sıra *el-Fahrî*'de Abbâsî döneminde giyilen kıyafetlerle ilgili farklı bazı kayıtlar bulunmaktadır. Bunlar genellikle kumaşın cinsi veya rengine yöneliktir. Elbiseler arasında pamuklu,¹⁷ ham bez,¹⁸ yün,¹⁹ kıl²⁰ gibi malzemelerden yapılanlar bulunmaktaydı. Özellikle pamuklu ve ham bezden elbise giymenin dindarlığın alameti olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz. Nitekim Ebû Şucâ Zahîruddevle vezirlikten istifa edince dindar bir hayat yaşamış, pamuklu elbiseler giyerek hacca gitmiştir. Medine'ye yerleşen eski vezir, burada ham bez elbiseler giymiştir.²¹ Ayrıca bazı devlet görevlilerinin yamalı elbiseler giydikleri de bilinmektedir. Nitekim Ebû Cafer el-Mansûr'un sert ve çoğu kez de yamalı elbiseler giydiği aktarılmaktadır. Bu durum Cafer b. Muhammed es-Sâdık'a aktarıldığında o: "Hükümdarlığında onu fakirlikle sınıdığı için Allah'a hamdolsun" demiştir.²²

Hallâc-ı Mansûr'un Bağdad'a gelip Cüneyd-i Bağdâdî ile buluşmasına²³ değinen İbnü't-Tıktakâ, Hallac'ın bazen yün, bazen kıl, bazen de boyalı kumaştan yapılan elbiseler giydiğini aktarmaktadır.²⁴ Boyalı elbiselerin

¹⁶ Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1992), 10: 57.

¹⁷ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 313.

¹⁸ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 298.

¹⁹ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 136, 188-189.

²⁰ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 188-189.

²¹ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 298.

²² İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 159.

²³ Hallâc ve Cüneyd, tasavvuf tarihi boyunca zirvedeki en önemli iki kişidir. Dokuzuncu yüzyılın sonları ve onuncu yüzyılın başlarında yetişmişlerdir. Her ikisi de Bağdat'a yerleşmişlerdir. Bk. Darshan Singh, "Cüneyd ve Hallac'ın Sünnet, Ahvâl ve Makâmât'a Karşı Tutumları", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, trc. Ahmed Cahid Haksever 2/4 (2000): 232.

²⁴ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 260.

özellikle içki meclislerinde giyildiği bilinmektedir. İçki meclislerinde nedimlerin²⁵ kırmızı, sarı, mavi elbiseler giymeleri yerleşik bir âdet haline gelmişti. Bu uygulamanın oldukça ciddiye alınan bir âdet olduğu tahmin edilmektedir. Nitekim herhangi birinin bu içki meclislerinden birine katılmak istediğinde kıyafeti uygun değilse diğer kişilerden boyalı elbise temin ettiği aktarılmaktadır. Bunun bir örneği vezirlerden Cafer b. Yahya el-Bermekî'nin²⁶ içki meclisinde gerçekleşmiştir. Meclis hazırlanmış, nedimler boyalı elbiselerini giymişlerdi. Bu sırada Abdülmelik içeri girince Cafer ondan utanmış, fakat Abdülmelik onu rahatlatarak “Önemi yok. Bize şu boyalı elbiselerden bir şey verin” demiş ve getirilen boyalı elbiseyi giyerek sohbe ve içmeye katılmıştır.²⁷

Giyilen elbiseler arasında rengârenk kumaşlardan yapılanlar da olmuştur. Bunu aktaran ise şair Ebü'l-Atâhiye'dir.²⁸ O, Mehdî'nin ölümü üzerine şu beyitleri söylemişti: “Rengârenk kumaşlar içinde öldüler, üzerlerinde yün elbiselerle çıktılar....”²⁹

²⁵ Nedîm, kelimesi, beraber içmek anlamındaki *nâdeme* filinden türemiştir. Herhangi biri diğer bir kişiye içki içmede arkadaşlık ettiğinde o kişi diğerine nedîm olmuş olur. Bk. Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.), 12: 572. Zamanla kelime, nüktedan kişiliği, bilgisi ve çeşitli özellikleri nedeniyle hükümdara arkadaşlık eden kişileri ifade eder olmuştur. Bk. Nebî Bozkurt, “Nedim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006), 32: 509. Ancak incelenen eserden yalnızca hükümdarların değil, devletin çeşitli kademelerindeki ricalinin de içki meclislerindeki arkadaşlarına nedim dendiği anlaşılmaktadır.

²⁶ Cafer, Abbâsîler'in önde gelen devlet adamlarındandır ve ailesi Bermekîler uzun müddet Abbâsî idaresinde etkin olmuşlardır. Cafer, çocukluk ve gençlik yıllarını Abbâsî sarayında geçirmiş ve edebî kültürü sayesinde halifenin en yakınlarından olmuştur. Taberî'deki bir rivayete dayanılarak Cafer'in 17 yıl süre ile vezirlik yaptığı ileri sürülmekteyse de onun vezirliğine bazı kaynaklar şüphe ile bakmaktadır. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, 2. Bs (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, t.y.), 8: 295-300; Detaylı bilgi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, “Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 4.

²⁷ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 206.

²⁸ Abbâsî devri şairlerinden olan Ebü'l-Atâhiye, eğlenceye ve içkiye çok düşküdü. Halifenin adamları arasına girmeyi başarmış, Halife Mehdî tarafından davet edilerek ilgiye mazhar olmuştur. Daha sonra halife ile arası açılmış ve hapse atılmıştır. Bundan dolayı farklı konulara yönelen şair nihayet zühd ve takva anlayışına ulaşmıştır. Erol Ayyıldız, “Ebü'l-Atâhiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 294.

²⁹ Buradaki rengârenk kumaşlardan kasdın süslü ve kıymetli elbiseler olduğu anlaşılmaktadır. İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 181. Halife Mehdî Billâh'ın ölüm şekliyle ilgili farklı rivayetler vardır. Onun av sırasında bir harebenin içinden atıyla geçerken sırtını kapiya çarparak veya cariyeleri arasındaki kıskançlık nedeniyle yanlışlıkla zehirlenerek öldüğü aktarılmaktadır. Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-*

Sevâd³⁰ halkının giyim tarzı olarak renkli havlu sarık³¹ ve Hallâc'ın kullandığı büyük bir sarık zikredilmiştir. Ayrıca önü açık cübbe, aba gibi kıyafetler de giyilmekteydi.³² Ayağa giyilen cümcümân da Sevâd halkından birinin kıyafetinden bahsedilirken zikredilmektedir.³³

Kıyafetlerin renkleri konusunda farklı zaman ve mekâna göre çeşitlilikler olmuştur. İçki meclislerindeki nedimlerin boyalı elbiseler giydikleri, devlet kademesinden normal zamanda siyah giyinen kişilerin bile eğlence gecelerinde bu elbiseleri kullandıklarına temas edilmiştir. *el-Fahrî*'de zikredildiğine göre Halife Me'mûn (198-218/813-833), devletin Abbâsîler'den Hz. Ali evladına nakledilmesine neden olacak bir veliaht ataması yapmış, bundan sonra insanlar siyah yerine yeşil elbise giymeye başlamışlardı. Onlar "Bu cennet halkının elbisesidir." diyorlardı. Sonra da Me'mûn bunu emir olarak halka bildirip insanların siyahı bırakıp yeşili giymelerini istemişti. O sırada Horasan'da bulunan Me'mûn'un, hilafeti Abbâsî ailesinden Hz. Ali ailesine naklettiğini, atalarının siyah elbiselerini terk edip yeşil elbise ile değiştirdiğini öğrenen Bağdad'daki Abbâsîler, bunu kabul etmemişlerdi. Bağdad'da halifeye başkaldırı olduğunu öğrenen Me'mûn hemen oraya hareket etmiş, şehre girdiğinde onu karşılayan Abbasiler, yeşili bırakıp siyaha dönmesini söylemişlerdi. Zeyneb bint Süleyman el-Abbâs da ondan aynı konuda istekte bulununca Me'mûn kabul etmiş ve insanlara da yeşili bırakıp siyaha dönmelerini emretmişti.³⁴ Burada anlatılan husus şudur: Hicrî 201'de Halife Me'mûn, Hz. Ali'nin soyundan gelen Ali b. Musa'dan daha faziletli kimse olmamasını gerekçe göstererek onu veliahtı olarak ilan etmişti. Bu tayini sırasında Ali b. Musa'ya er-Rızâ ünvanını vermiş ve üzerindeki siyah elbiseleri çıkarıp yeşil elbiseler giymesini emretmiştir. Ayrıca taraftarlarına, askerlerine ve kumandanlarına da Ali b. Musa'ya biat etmenin yanı sıra yeşil elbiseler giymelerini, bu uygulamanın tüm Bağdad halkına duyurulmasını emretmiştir. Ancak bu yeni durumu bir kısmı kabul ederken bir kısmı reddetmiş ve neticede İbrahim el-Mehdî'ye biat edilmesi gündeme gelmiştir. Sonuç olarak Me'mûn, söz konusu uygulamayı fazla sürdürememiş ve önceki uygulamalara geri dönerek ve

Kâmîl fi't-târîh, thk. Abdullah el-Kâdî Ebü'l-Fidâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 259-260.

³⁰ Aşağı Irak bölgesine verilen ad

³¹ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 313.

³² İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 260.

³³ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 313.

³⁴ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 218-219.

hilafeti Abbâsîler'e döndürerek tepkileri sona erdirebilmiştir.³⁵

Siyah elbiselerin özellikle halife ve vezirler tarafından giyildiğini, diğer kademelerdeki kişilerin giymeyebileceğini gösteren bir delil, Vezir Hâmid b. el-Abbâs hakkında verilen bilgide bulunmaktadır. Hâmid'in siyah elbise giyerek makamında oturduğu, Ali b. İsa'nın³⁶ ise siyah giymeden naib gibi onun önünde oturduğu aktarılmaktadır.³⁷ Burada anlatılmak istenen de vezir olmamasına rağmen aslında bütün vezaret işlerini Ali b. İsa'nın yaptığıdır. Buradan çıkarılabilecek sonuç, devlet görevlilerinin niyabetinde görev yapanların tamamının siyah giymediği, üst düzey görevlilerin özellikle de vezirlerin siyah giymeye dikkat ettiğiidir.

Halife Müsterşid ile Sultan Mesud arasında geçen savaşta³⁸ Mesud'un galibiyet sonrası halifenin ordusunun mallarını ele geçirmesi anlatılırken bazı kıymetli elbiselerden bahsedilmektedir. Bu mallar arasında 10.000 sarık, 10.000 cübbe ve 10.000 de kaftan vardır. Her biri oldukça değerli olan bu kıyafetleri Müsterşid, galib gelmesi halinde askerlerinin teşrifatı için hazırlamıştı.³⁹ Görüldüğü gibi sarık, cübbe ve kaftan gibi kıyafetler halifelerin askerlerine hediye olarak hazırladıkları eşyalar arasında yer almıştır.

Güzel elbise giymenin yanı sıra güzel kokunun da olmazsa olmazlar arasında olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaçla yapılan buhurlanma,⁴⁰ özellikle Abbâsî saray mensuplarında sık rastlanılan bir uygulamadır. Abbâsî Halifesi Me'mûn'un fıkıh hakkında münazarada bulunmak için her salı günü sarayına topladığı fukahanın, huzura alınmadan önce yedirilip içirildikleri, abdestlerini yeniledikleri ve güzel koku ile buhurlandıkları bilinmektedir.⁴¹

³⁵ Detaylı bilgi için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, 8: 574-576; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 5: 441-449.

³⁶ İbnü'l-Cerrâh Ali b. İsa Abbâsî vezirliği yapmış isimlerden biridir. 301 yılında Halife Muktedir tarafından vezirliğe getirilmiş, yaklaşık üç yıl görev yapmıştır. Kendinden sonraki ikinci vezir Hâmid b. Abbas yetersiz bulununca danışman olarak atanmış, bundan sonra bir kez daha vezirliğe getirilmiş ve hayatının sonlarında da vezir olan kardeşine danışmanlık yapmıştır. Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin Mes'ûdî, *Mürûcu'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, thk. Abdülhamid Muhammed Muhyiddîn, 5. Bs (Riyad: Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîsiyye, 1973), 4: 305; Nahide Bozkurt, "İbnü'l-Cerrâh Ali b. İsa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 539-540.

³⁷ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 269.

³⁸ Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 9: 281-283.

³⁹ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 302-303.

⁴⁰ Buhurlanma, tarihte bilinen ilk medeniyetlerden itibaren neredeyse tüm tek ve çok tanrılı dinlerde dinî ve sihrî törenlerde ateşe güzel kokulu madde atmak suretiyle zorunlu bir şart olarak uygulanmıştır. Sargon Erdem, "Buhur" (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 383.

⁴¹ Mes'ûdî, *Mürûcu'z-zeheb*, 4: 19.

İbnü't-Tıktakâ'nın buna dair kayıtlarından biri Vezir Ahmed b. Yusuf'un ölümüne sebep olan hadisede anlatılmaktadır. Rivayete göre Halife Me'mûn buhurlandığı sırada veziri Ahmed b. Yusuf huzuruna gelmiş ve Me'mûn buhurdanlığın kendi elbisesi içerisinde çıkarılarak ikram amacıyla vezirin elbisesinin altına koyulmasını istemiştir. Ahmed ise yeni bir buhurdan istemek yerine kendisininkini vermesinden dolayı halifeyi kınamış ve onu cimrilikle itham etmiştir. Vezirinin bu tavrına sinirlenen Me'mûn ise "Benim cimri olduğumu söylüyor. Benim günlük masrafım 6000 dinardır. Ben ona elbisemin altındaki buhurla ikramda bulunmak istedim" diyerek yaptığının cimrilikten değil aksine nezaketten kaynaklı bir davranış olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Başka bir gün Me'mûn yine buhurlanırken yanına gelen vezirinin altına bir buhurdanlık koymalarını ve içine de amber koymalarını, ayrıca buhurun buharını engelleyecek bir şey de ilave etmelerini emretmiştir. Halifenin emrini uygulayan hizmetçiler, sonuna kadar sabreden vezirin sabrı tükenip "Ölüm, ölüm" diye inlemesi üzerine üzerini açmışlar ve onu baygın bir halde bulmuşlardı. Kendine gelen Vezir Ahmed evine dönmüş, bu olayın kendinde bıraktığı etki ile nefes darlığı şikayetiyle aylarca yattıktan sonra vefat etmiştir. Bazıları onun halifeye karşı işlediği kusurdan ve halifenin onu terk etmesinden ötürü öldüğünü söylemişlerdir.⁴²

B. Yeme-İçme

Abbâsî toplumunun yemek kültürü hakkında *el-Fahrî*'ye yansıyan bazı bilgiler olmuştur. Bu yemeklerden biri *senbûsec (samsa)* dır. Samsa, pamuk çekirdeği ile doldurulan bir yemek çeşididir. Gelenek olarak halkın bayramlarda bu yemeği yaptığı tahmin edilmektedir.⁴³

Ekmek olarak arpa ekmeği kullanıldığı görülmektedir. Arpa ekmeğine tut reçeli sürülerek yenmiştir.⁴⁴ Yufka ekmeğini katıkla birlikte mangal

⁴² İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 226.

⁴³ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 331. Bu yemeğin Osmanlı devri Fatih Sultan Mehmet Dönemi sarayı hakkında yapılan tanımlarda sumak ve soğan içerdiği aktarılmaktadır. Arif Bilgin, "Saraydan Düğüne Fatih Dönemi Sofraları", *Fatih Sultan Mehmed Han ve Dönemi* (Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2016), 440-448. Başka araştırmalarda ise samsa, tatlılar arasında sayılmaktadır. Tuğrul Şavkay, *Osmanlı Mutfağı* (İstanbul: Şekerbank-Radikal, 2000), 43; Raif İvecan, "Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme Adlı Eserinde İstanbul'da Yeme İçme Kültürü", *Yücel Dağlı Anısına* (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2016), 284-303. Aynı ismin Uygur Türkleri tarafından da kullanıldığı aktarılmaktadır. Onlar, kuru bohça şeklindeki bir hamur yemeğine samsa demişlerdir. Ayrıca Türkiye'de de samsa tatlısının olduğu, Bulgaristan'daki Türklerin baklava dilimine "samsa" dedikleri belirtilmektedir. Bk. Mustafa Talas, "Tarihi Süreçte Türk Beslenme Kültürü ve Mehmet Eröz'e Göre Türk Yemekleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 18 (01 Aralık 2005): 273-283.

⁴⁴ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 313.

ateşle ısıtarak yiyen birinden bahsedilmiştir. Mehdî'nin şurta teşkilatı sorumlusu Abdullah b. Mâlik ile Hâdî arasında yaşanan bazı gerginliklerden sonra⁴⁵ halife olunca Hâdî, Abdullah'ın evine gitmiş, onun korkularından kurtulması için sofrasına oturup onunla birlikte yemek yemek istediğini söylemiştir. Bu esnada Abdullah, önünde mangal, yufka ekmeği ve katık yiyor ve yanındaki çocuğuna da yedirdiği ifade edilmiştir.⁴⁶

Turşu da tüketilen yiyecekler arasındadır. Hatta Horasan'a vali tayin edilen Tâhir b. Hüseyin'in⁴⁷ öldürülmesi bu yiyeceğin zehirli olanlarını tüketmesi ile olmuştur.⁴⁸

Vezir Müeyyedüddîn, memlûkü Bedreddin Ayaz'dan bir gece bitkilerden yapılan tatlı bir şeyler istemiş, hemen çok sayıda sahanda tatlılar hazırlanıp önüne konmuştur. Sonra da Bedreddîn'e sahanları Musa Kazım ve Cevad Ali türbelerindeki yetimlere götürmesini emretmiştir.⁴⁹ Tatlı, içkinin yanında da tüketilmiştir. Cafer b. Yahya el-Bermekî oturduğu bir içki meclisinde tatlı getirtmiştir.⁵⁰

Bakla ve pırasa, yetiştirilen ürünler arasındadır. Bunlar zeytinyağlı olarak tüketilmiştir. Bir av seyahati esnasında acıkan Mehdî, adamlarına yiyecek bir şey olup olmadığını sormuş, adamı Amr da bir kulübe gördüğünü

⁴⁵ Mehdî, oğlunun etrafındaki zararlı arkadaşlarını Abdullah'a dövdürttü. Hâdî, buna engel olmak istemesine rağmen Abdullah Halife Mehdî'nin emrini yerine getirirdi. Hâdî halife olduktan sonra Abdullah aralarında yaşanan bu gerginlikten dolayı canından endişe etmeye başlamıştır.

⁴⁶ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 189.

⁴⁷ Tâhirîler'in kurucusu olan ve yalnızca iki yıl hüküm süren Tahir b. Hüseyin, Me'mûn'un halifeliğini ilanından sonra Cezîre, Suriye, Mısır ve Mağrib bölgesine vali tayin edilmiş, altı yıl kadar sonra Bağdat sahibü's-şurtalığına getirilmiştir. Me'mûn'un halifeliğinin yedinci yılında 205 senesinde Horasan'a vali olarak atanmıştır. Oğlu Abdullah b. Tâhir'in de 206 yılında Rakka'ya vali atanması ile Tâhirîler'in bölgede hâkimiyeti artmıştır. Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 8: 495-498, 577-581; Bk. Hasan Kurt, "Tâhir b. Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 399-400.

⁴⁸ Bu hadise, Me'mûn'un veziri tarafından planlanmıştır. Rivâyete göre Tahir Horasan'a tayin edilince konuyu veziri Ahmed b. Hâlid'e danışmış, o da olumlu görüş bildirmiş ve aksi bir durumda olayı bertaraf etme sözü vermiştir. Kısa bir süre sonra halife ile arası açılan Tahir, hutbeyi Me'mûn adına okutmayı kesmiş ve bunu haber alan Me'mûn, Ahmed'e verdiği sözü hatırlatmıştır. Ahmed de kendinden emin bir şekilde birkaç gün içinde Tahir'in ölüm haberini alacağını ona garanti etmiştir. Zira Ahmed, henüz Tahir Horasan'a gitmeden önce bu ihtimali göz önünde bulundurarak bir hizmetçisine zehir vermiş, üç Cuma hutbede halifenin adını zikretmemesi halinde en sevdiği yemeğe bu zehri katmasını söylemiştir. Neticede birkaç gün sonra Tahir b. Hüseyin'in ölüm haberi halifeye ulaşmıştır. Bk. İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 224. İbnü'l-Esir ise Tahir'in, isyancı biri olması nedeniyle halifenin uygun bulmamasına rağmen Ahmed tarafından ısrarla ve garanti verilerek göreve geldiğini aktarmaktadır. Bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmîl fi't-târih*, 5: 454-455.

⁴⁹ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 328.

⁵⁰ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 205.

orada yiyecek bulabileceklerini umduğunu belirtmiştir. Oraya vardıklarında bakla tarlası olan bir Nabatî'ye rastlamışlardı. Adama yiyecek sorduklarında adam yanında bir tabak yemek ve bir de arpa ekmeği olduğunu söylemiştir. Mehdî “Yanında zeytinyağı da varsa ziyafeti tamamlarsın” demiş adam da “Evet, pırasa da var” demiştir. Yemekler getirilmiş ve doyuncaya kadar yemişlerdi. Sonunda da Mehdî, adama üç kese altın vermiştir.⁵¹

Nevruz günü vezire sunulan hediyelerden bahseden bir şair bu hediyelerin kendisine verilmesini isterken bunları malla karıştırılmış bal kaymak için istediğini söylemiştir.⁵²

Bir diğer yemek çeşidi ise badem sevîkidir. Mansur, hilafete geçince daha önce bir müddet Seffâh'a vezirlik yapmış olan Ebü'l-Cehm'e kızgınlığından onu zehirli badem sevîki yedirerek öldürtmüştür.⁵³ Sevîk, buğday, arpa, hurma ve şekerle yapılan bir çeşit ezmedir. Mansur'un Ebü'l-Cehm'e yedirdiği yemek de içinde buğday veya arpa ile beraber bademin de olduğu bir yemek olmalıdır.

Bağdat'ta havanın genellikle çok sıcak olması nedeniyle serinlemek amacıyla karlı su içmek âdettendir. Bu, özellikle zengin ailelerin ulaşabildiği bir imkândır. Muktedir-Billâh'ın (295-320/908-932) veziri İbnü'l-Furât⁵⁴ ve ailesi hakkında buna dair bir bilgi verilmektedir. Onun vezirlik makamına geldiği zaman (ailenin çok kullanması sebebiyle) pahalanan şeyler arasında kar da vardır. Zira ailesindeki herkes üç mevsim boyunca sadece karlı su içerlerdi.⁵⁵

Halifelerden Mühtedî'nin yemek yeme konusunda çok mütevazı olduğu aktarılmaktadır. Hâşimîler'den biri şöyle demiştir. “Bir Ramazan gecesinde Mühtedî'nin yanındaydım. Namaz kıldık. Halife sonra yemek getirilmesini istedi. Ot ve üzerinde ekmek olan bir tabak, bir tuz ve bir de sirke kabı getirildi. Halife yedi. Benim az yediğimi görünce oruçlu olup olmadığını ve yarın oruç tutup tutmayacağımı sordu. Olumlu cevap verince “Ye, yemeğini tamamla. Gördüklerinden başka yemek yok” dedi. Sonra ben hayretler içinde bunca nimet içerisinde neden böyle yaptığımı sordum, o da bana “Elhamdülillah durum dediğin gibi. Lakin ben Emevîler'de olduğu halde

⁵¹ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 179.

⁵² İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 157-158.

⁵³ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 156.

⁵⁴ İbnü'l-Furât, aralıklarla üç defa Abbâsî devletinde vezirlik yapmıştır. İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 265-266.

⁵⁵ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 266. İbnü'l-Esîr bu konudan bahsederken detay vermemiş, sadece İbnü'l-Furât'ın vezirlik dönemlerinde pahalanan eşyaların isimlerini vermekle yetinmiştir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 7: 22.

Abbâsîler'de Ömer b. Abdilaziz gibi birinin olmamasını istemedim” diye cevap verdi.”⁵⁶

C. Eğlence ve Mûsikî

Abbâsî halifelerinden bazıları bizzat eğlence hayatı içerisinde bulunmuş, bazıları ise saraylarından bu tarz şeyleri kaldırmışlardı. Eğlenceye düşkünlüğü ile bilinenlerden biri Emîn'dir (193-198/809-813). İbnü't-Tıktakâ onun eğlence, oyun ve sarhoş arkadaşlarıyla sohbetle devam ettiğini aktarmaktadır. Kardeşi Me'mûn'un tarafını tutan devlet adamlarından biri olan Fazl b. Sehl,⁵⁷ Emîn'in bu yaşam tarzı karşısında Me'mûn'u dindar, iyi gidişatlı görünmesi konusunda teşvik etmiştir. Burada amaç insanların kıyaslama yaptıklarında Me'mûn'un hilâfete daha layık olduğunu düşünmelerini sağlamaktır.⁵⁸

Halife Emin'in eğlence araçlarından biri tavladır. Onun tavlâ oynayıp ardından vezirine yaptığı bir şaka aktarılmaktadır. Rivayete göre Emin, veziri Fazl b. Rebî' ile tavlâ oynamış, ortaya da yüzüklerini koymuşlardı. Fazl yenilince yüzüğünü kaybetmişti. Emîn, hemen adam gönderip bir kuyumcu çağırması, yüzük üzerine yazılı bulunan Fazl b. er-Rebî' ibaresinin altına “nikah yapılır” yazdırmıştır. Daha sonra da bu yapılandan haberi olmayan Fazl'a yüzüğü iade etmişti. Günler geçtikten sonra Fazl, Halife Emîn'in yanına girdiğinde Emîn “Yüzüğünün (mührünün) üzerinde ne yazılı?” diye sormuş ve yüzüğünü eline almıştı. Sonra da Fazl'a “Adının altındaki yazı da ne?” deyince Fazl durumu anlamıştı. Bunun üzerine çok sinirlenen Fazl “Lâ havle velâ kuvvete illâ billahî'l-'azîm. Bu büyük bir ayıp, Ben senin veziriyim. Günlerdir bu yüzük (mühür)le mühürleyip etrafa evrak yolluyorum. O ise bu şekilde. Bu, devletin sonu. Sen ve seninle biz felah bulmayacağız” demiş, bir müddet sonra da iç savaş başlamıştı.⁵⁹

Emîn'in balık avlamayı çok sevdiği de anlaşılmaktadır. Emîn, kardeşi

⁵⁶ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 246.

⁵⁷ Fazl b. Sehl, Emîn-Me'mûn kardeşler arasında İran zihniyetini temsil eden Me'mûn'un halifeliği için mücadele etmiş, ona destek olmuş ve neticede Me'mûn hilafeti ele almıştır. Fazl b. Sehl bu başarısının karşılığı olarak Me'mûn tarafından “Zürriyâseteyn” ünvanıyla vezir tayin edilmiştir. Bk. Mes'ûdî, *Mürûcu'z-zeheb*, 4: 28. Hem askerî, hem de idarî yetkilerle donatılmış olan Fazl, vezirlik ve emirliği bir arada uhdesinde bulunduran ilk idareci olma yönüyle de tarihe geçmiştir. Geniş bilgi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, “Fazl b. Sehl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 275-276. Fazl b. Sehl'in Abbâsî devletine “ikinci Bermekîler devrini” yaşattığı, izlediği siyaset ve yaptığı faaliyetlerin Horasan bölgesinin tarihî seyri üzerinde uzun sürecek etkiler bıraktığı ifade edilmiştir. Mesut Can, “Me'mun Dönemi Siyasette Vezir Fazl b. Sehl'in Rolü”, *İSTEM*, 2016, 347.

⁵⁸ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 212.

⁵⁹ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 45-46.

ile mücadelesinde kardeşine karşı Ali b. İsa b. Mâhân'ı⁶⁰ göndermiş, büyük bir güçle hareket etmesine rağmen Ali mağlup edilerek öldürülmüştür. Ali'nin öldürüldüğü haberi Emîn'e balık avı esnasında verilmiştir. Habere tepkisi "Beni rahat bırakın. Kevser iki balık avladı ama ben henüz hiç avlamadım" olmuştur (Kevser, onun hizmetçilerinden biriydi).⁶¹ Bu durum Emîn'in devlet işlerine ilgisizliğinin bir işareti olarak da kabul edilebilir.

Halife Mehdî (158-169/775-785) eğlence ve oyuna düşkünlüğü sebebiyle meşhur şairlerce hicvedilmiştir. Beşşâr b. Bürd onu şu sözleriyle hicvetmiştir: "Ey Emevîler kalkın, uykunuz uzadı. Zira Halife, Yakub b. Davud'dur. Ey kavmim, hilafetiniz elden gitti. Hilâfeti ney ile ud arasında arayınız". Çünkü Mehdî, eğlence, oyun şarkı gibi şeylerle meşgul olmaktadır devlet işlerini Yakub b. Davud'a bırakmıştı. Mehdî'nin çevresindekiler onun yanında şarap içebiliyorlar, fakat Yakub b. Davud'un nasihati nedeniyle Mehdî, onlara katılmıyordu. Aslında daha önce o da içki içenlere katılmıştı. Yakub bunu öğrenince "Mescitte namaz kıldıktan sonra mı bunu yapıyorsun?" diyerek onu eleştirmişti. Ancak Mehdî ona pek de aldrış etmemişti. Şair bu konuda Mehdî'ye şöyle demektedir: "Yakub b. Davud'u bir tarafa bırak. Güzel kokulu şaraba yönel"⁶²

Halifelerden eğlence meclislerine katılanların yanı sıra bu tarz davranışları yasaklayan halifeler de olmuştur. Mesela Mansur'un sarayında eğlence, oyun ve benzeri şeyler görülmemiştir. Yine Mühtedî (255-256/869-870) de, eğlenceyi bırakmış, müziği ve şarap içmeyi yasaklamıştır. Azadlılarından biri Mansur ile ilgili şöyle bir hatırasını aktarır: "Bir defasında

⁶⁰ Ali b. İsa b. Mâhân, Emîn ile Me'mûn arasındaki mücadele Emîn'in yanında yer almış ve Me'mûn'un veliahtlıktan azli konusunda etki etmiştir. Halife Emîn, kardeşine karşı gönderdiği 40000 kişilik orduya komuta etmesi için onu görevlendirmiş, teçhizat bakımından avantajlı olmalarına rağmen Me'mûn'un gönderdiği ve Tâhir b. Hüseyin'in komuta ettiği 4000'e yakın askerden oluşan orduya mağlup olmuştur. Detaylı bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl fi't-târîh*, 5: 373-374.

⁶¹ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 214.

⁶² İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 185. Şiirleri şâhid olarak kullanılan son Arap şairi olan Beşşâr'ın, halifeyi ve veziri Yakub b. Davud'u hicvetme sebebi, sunduğu kasidesine ödül vermemeleridir. Hicivleri duyulduktan sonra Yakub b. Davud, daha önce ikna edemediği Mehdî'yi Beşşâr'ın zındık olduğuna ikna etmiş ve halife hadiseyi bizzat tahkik etmiştir. Neticede had cezasına çarptırılan Beşşâr'ın, bu cezası sırasında hayatını kaybettiği aktarılmaktadır. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10: 161; Detaylı bilgi için bk. Cemal Muhtar, "Beşşâr b. Bürd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 8-9. Ancak İbnü'l-Esîr, Beşşâr'ın öldürülme şeklini daha farklı anlatmaktadır. Buna göre Yakub b. Davud, kardeşi Salih'i hicveden Beşşâr'ın ortadan kaldırılması için onun halifeyi hicvettiğini söylemiş, Mehdî de kendisini hicveden Beşşâr'ın huzuruna getirilmesini emretmiştir. Ancak vezir Yakub, Beşşâr'ın bu esnada Mehdî'yi methederek affedilebileceği ihtimali nedeniyle getirilmeden önce akan bir dereye atılmasını sağlamıştır. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl fi't-târîh*, 5: 263.

yanında duruyordum. Yüksek bir ses duydu. Bana sese bakmamı söyledi. Baktım, hizmetçilerden biri tambur çalıyordu. Etrafında da cariyelerinden bir grup gülüşüyorlardı. Ona durumu söyledim. Öfkelendi ve tamburun ne olduğunu sordu. Ben ona tarif ettim. Tamburu nereden bildiğimi sordu. Horasan'da gördüğümü söyledim. Mansur kalkıp hizmetçinin yanına vardı. Cariyeler onu görünce dağıldılar. Mansur, kırılıncaya kadar tamburla hizmetçinin başına vurulmasını emretti. Sonra hizmetçiyi de sarayından çıkardı ve sattı.”⁶³

Şairlerin hicivlerinde halifelerin zaaflarına dair pek çok bilgiyi bulabiliyoruz. Bunlardan biri de Bağdat Abbâsî halifelerinin sonuncusu Musta'sım (640-656/1242-1258) hakkında söylenen şiirde görülmektedir. Dönemin şairlerinden biri bir kasidede şöyle der: “Ey soru soran dinle, sana gerçeği söyleyeceğim. Yanımda şarkılar, şiirler var. İnsanların, dinin başına gelen zarara bak. Tecavüz, ölüm, çocukların saçını ağartan olaylar, işkenceler, kelepçeler.” Bütün bunlar o şarkılar şiirler dinlerken olmuş, devletin temelleri çökmüştür. Ayrıca Musta'sım hakkında talihsiz bir hareketten de bahsetmektedir. Musta'sım, Musul hâkimi Bedreddin Lü'lü'e⁶⁴ mektup yazıp ondan şarkıcılardan bir grup istemişti. Aynı sırada Lü'lü'e Hülagu tarafından da elçiler gelmişti. Ondan mancınıklar, kuşatma aletleri istemişlerdi. Bedreddin etrafındakilere “İki isteğe bakın. İslam ve Müslümanlar için ağlayın” demiştir.⁶⁵

Mütevekkil'in (232-247/847-861) öldürülmesi hadisesinde de içkiyle ilgili bir bilgi verilmiştir. Mütevekkil'in oğlu Muntasır ve askerler Mütevekkil'i öldürmek üzere yanına girdiklerinde onun içki içmekte olduğu ve bu şekilde ona hücum ettikleri aktarılmaktadır.⁶⁶

Halifelerin yanı sıra vezirlerden de eğlenceyi sevenler bulunmaktaydı. Mesela Hârûnürreşid, hacdan dönüp Hîre'den Enbâr'a gittiğinde veziri Ca'fer b. Yahya ava çıkmış, hem içmiş hem de eğlenmiştir. Cafer'in nedimleri ile içki meclislerinde bulunduğu, boyalı elbiseler giyerek kadehleri tokuşturdukları ve bu sırada da udların çalındığı nakledilmiştir.⁶⁷

⁶³ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 159.

⁶⁴ Bedreddin, Musul'da Zengî soyunun yerine yeni bir hanedan kurmuş ve Abbâsî halifesinin menşuruyla el-Melikü'r-Rahîm unvanı ile sultan ilan edilmiştir (631/1233). Moğollar'ın Bağdat'ı ele geçirmesi üzerine Hülagû'ya bağlılığını bildirmiş ve kısa bir süre sonra da vefat etmiştir. Bk. Bahattin Kök, “Lü'lü', Bedreddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 257.

⁶⁵ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 46-47.

⁶⁶ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 237.

⁶⁷ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 205.

Görüldüğü üzere dönemin en önemli eğlence aracı içkidir. İçki içmek için bir araya gelen kişilerin belli bir tarzda giyinmeleri âdettendi. İçki meclislerine katılanlar, nedimler bu amaçla bir araya geldiklerinde boyalı elbiseler giyerlerdi. Bu içki, eğlence meclisine oturunca nedimlerin özellikle kırmızı, sarı, mavi elbiseler giydikleri görülmektedir. İçki meclislerinin vazgeçilmezleri arasında musiki de her daim olmuştur. Özellikle kadehler dolaştırılırken udların çalınması rastlanan bir şeydi. Bundan başka bazı masa oyunları da toplumda görülmektedir. Tavla ise bunlardan biridir. Tavla oynayanların oyunda ortaya bir şey koydukları da anlaşılmaktadır.

Mûsikî, genel anlamda neşelenmek, eğlenmek amacıyla icra edilen bir sanat türüdür ve başta içki meclisleri olmak üzere eğlence mekânlarının en önemli unsurlarından biridir. İbn Haldun'a göre musiki ve şarkıcılık, sosyal ve medenî hayatın gelişmiş olduğu toplumlarda yaygındır. Refah seviyeleri yükselen toplumlar bu sanata ihtiyaç duyarlar.⁶⁸ İslâm dininin neşet ettiği Arap toplumu öncelikle şiirle meşgul olmuş, zamanla mûsikîye dair bazı anlayışlar geliştirmiştir. Ancak asıl gelişme fütihat hareketleri sonrası yaşanmıştır. Bu topraklarda kurulan İslâm devleti, fetihler sayesinde hızla toplumun refah seviyesini artırmıştır. Beraberinde çeşitli sanat dallarının da hızla bu hayata girdiğini veya geliştiğini görmekteyiz. Mûsikî de bu sanat dallarından birisidir. Abbâsî toplumunda mûsikînin gelişmesinin en önemli etkenleri arasında halifelerin bizzat mûsikîye ilgi duymaları ve musikîşinâsları sahiplenerek ilgiyi artırmaları, Abbâsî devletinde Arap olmayan Müslümanlara Emevîler'in aksine hoşgörüyü yaklaşıp önemli görevlere getirilmeleri ve bu anlayış sayesinde halifelerin musiki konusunda liyakatli gördükleri kişileri etnik kökenlerine bakmaksızın değerlendirmeleri, ülke sınırlarının genişlemesi ile farklı kültürlerle kaynaşmış olmaları yer almaktadır.⁶⁹

Abbâsî toplumunda en yaygın olarak kullanılan müzik aleti ud olmakla birlikte başka enstrümanlara da rastlanmaktadır. Mansur'un sarayında bir hizmetçinin tambur çaldığı bilgisinden yola çıkarak⁷⁰ çok erken dönemlerde tamburun Abbasi toplumuna girdiğini söyleyebiliriz. Yine zurna da üflenen

⁶⁸ Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime*, trc. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul, 1991), 2: 432.

⁶⁹ Abbâsî toplumunda mûsikînin gelişimi ve halifelerin bu konudaki tutumları hakkında geniş bilgi için Ahmet Güzel, "Erken Dönem Abbâsî Toplumunda Mûsikînin Oluşum ve Gelişim Süreci", *İslâm ve Sanat [Tartışmalı İlmî Toplantı-Antalya, 07-09 Kasım 2014]* (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 2015), 607-630.

⁷⁰ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 159.

aletlerden biridir.⁷¹

Abbâsî Veziri Cafer b. Yahya, av sırasında içki içip şarkıcılardan şarkı dinlemiştir.⁷²

Genellikle eğlenmek için icra edilmekle beraber hüznü anlarda rahatlamak için de musikiden istifade edildiği görülmektedir. Nitekim Halife Mu'tasım ölümüyle sonuçlanan hastalığa yakalanınca Zünâm isimli zurnacı ile bir gemiye binmiş, onun çaldığı müziği dinleyerek Dicle kıyısındaki saraylarını, bostanlarını geçmişti. Bu esnada Zünâm şu şarkıyı da söylüyordu. "Ey izleri çürümeyen yurt, senin izlerin çürümesin. Ben senin izlerine değil, oradaki hayatımın sona ermesine ağlıyorum"⁷³

D. Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri

el-Fahrî'de bazı hastalıklara dair bilgiler yer almıştır. Balgam artması, uyuz, sevda hastalığı, karın ağrısı bunlar arasındadır. Balgam artmasının etkisiyle secdede iken Vezir Avneddîn İbn Hübeyre hayatını kaybetmiştir.⁷⁴

Abbâsî Halifesi Me'mûn'un veziri Hasan b. Sehl, kardeşi Fazl'ın halifenin emriyle öldürülmesine üzülen sevda hastalığına yakalanmış ve bu suretle tedavi amacıyla insanlardan uzaklaşarak evine çekilmiştir. Onun bu hareketi şairlerden biri tarafından hicv edilmiştir.⁷⁵

Hastalıklardan kurtulmak için tedavi maksatlı yapılan eylemlerin başında günümüzde alternatif tıp geleneği içerisinde oldukça etkin yer edinmiş olan hacamat yani kan aldırma gelmektedir. Halife Muktedî Biemrillah'ın (467-487/1075-1094) Ramazan bayramında namaz kıldıktan sonra ava çıktığı, bunun ardından hastalandığı ve iyileşmek için kan aldırıldığı belirtilmektedir. Ancak bu hastalığı onun Şevval ayının ortasında vefatıyla son bulmuştur.⁷⁶

Tedavi için kullanılan aletler arasında davula benzer bir aletten bahsedilmektedir. Muktedî'nin halifeliği zamanında Selahaddin Yusuf b. Eyyûb Mısır'a hâkim olunca son Fâtımî Halifesi Âzîd'in makamının yakınında davula benzer bir şey bulunmuş, hatta bunun oyuncak gibi bir şey olduğu düşünülerek Âzîd'la dalga geçilmiş ve yere attıkları bu aletin kırılmasına sebep olunmuştur. Daha sonra bu aletin kulunç diye ifade edilen karın ağrısını tedavi maksatlı yapıldığını öğrendiklerinde ise kırdıklarına pişman

⁷¹ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 231-232.

⁷² İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 210.

⁷³ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 231-232.

⁷⁴ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 314.

⁷⁵ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 223.

⁷⁶ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 296.

olmuşlardı.⁷⁷ Anlaşılan o ki, Mısır'da bilinen bazı tedavi uygulamaları diğer bazı merkezlerde henüz bilinmemekteydi.

E. Dinî Hayat

Abbâsî devleti, Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbâs'ın soyundan gelen Müslüman halifeler tarafından idare edilen bir devlettir. Bununla beraber devlet kademesinde gayr-ı Müslimlere verdiği konum oldukça önemlidir. Emevîler döneminde oldukça zorlu bir hayat yaşamış olan mevâlînin⁷⁸ durumu Abbâsîler ile değişmiştir. Önemli vezirler arasında önceleri Mecûsî, Hristiyan iken sonra Müslüman olarak devlet kademesinde ilerleyenler olmuştur. Bunlar arasında şüphesiz en önemlileri Bermekîler'dir. Onlar önceleri Mecûsî (putperestlik) iken daha sonra aralarından bazıları Müslüman olmuştur. *el-Fahrî*'de de buna dair bazı bilgiler yer almıştır. Mesela Ebû Abdullah Muhammed b. Yezdâd b. Süveyd'in ailesi Horasanlıdır. Önceleri Mecûsî olan bu aile Müslüman olduktan sonra halifelerin hizmetine girmişlerdir. Yine Vezir Feyz b. Sâlih'in ailesi ise önceleri Hristiyan idiler, daha sonra Müslüman olmuşlardır.⁷⁹

Ebû Müslim el-Horasânî'nin adamlarından olan ve öldürülmesine kızarak isyan eden Sinbât'ın da Mecûsî olduğu bilinmektedir. Hatta öyle ki isyanında Hicaz'a ulaşmayı ve Kâbe'yi yıkmayı hedeflediğini açığa vurmuştur.⁸⁰

1. Bâtıl İnanışlar

İslâmî kaynaklarda şeriatın yasakladığı her şey, planlanan hedefe ulaştırmayan her türlü faydasız iş, söz ve davranış, genellikle kabul edilmiş inançlara uygun olmayan hükümler olarak tarif edilen bâtlı⁸¹ inanışlar,⁸² her devirde olduğu gibi Abbâsîler zamanında da mevcuttu. Bu minvalde ilginç bir olay Halife Mansur zamanında yaşanmıştır. Horasan'da Râvendiye denen ve tenasühe inanan bir grup vardı. Bu kişiler Âdem'in ruhunun büyüklerinden

⁷⁷ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 263. İbnü'l-Esîr, bu hadiseyi daha detaylı bir şekilde vermektedir. Buna göre buldukları davulun oyun amacıyla kullanıldığını zanneden ve Halife Âzîd'la dalga geçen kişilerden biri davulu alıp vurunca yellenmiş, diğerleri de alıp vurunca yellenmiştir, sonra içlerinden biri davulu yere atıp kırmıştı. Davulun kulunç denilen hastalığa iyi geldiğini öğrendiklerinde ise kırdıklarına pişman olmuşlardı. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl fi't-târîh*, 10: 34.

⁷⁸ Burada mevâlî kelimesi, Arap olmayıp İslâm'a giren kişileri ifade etmektedir.

⁷⁹ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 187, 197.

⁸⁰ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 171.

⁸¹ Bâtıl kelimesi, ziyana uğrama ve telef olup gitme, yok olma anlamındaki *betale* kökünden türemiştir. Detaylı bilgi için bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11: 56.

⁸² Fahrettin Olguner, "Bâtıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 147-148.

birine geçtiğini iddia ediyorlardı. Kendilerini doyuran, su veren Rablerinin Mansur olduğunu, Cebrail'in de bir adam olduğunu söylüyorlardı. Bunlar Mansur'un sarayına gelmiş, burası Rabbimizin sarayıdır diyerek etrafında tavaf etmişlerdi. Mansur onların reislerini yakalayarak 200 kişiyi hapsedmiş, dışarıda kalanlar ise buna kızarak hapishanelere baskın yaparak oradakileri çıkarmışlardı. Tüm bu kişiler Mansur'un sarayı üzerine yürüyerek onunla savaşa girmişlerdi. Mansur bu acil durum karşısında onların karşısına çıkmak için bir at edinememiş ve karşılıklarına yürüyerek çıkmıştı. Bu olay, Mansur'un nöbet atı uygulamasını başlatmasını da sağlamıştır.⁸³

Bir diğer olay ise Mehdî döneminde yaşanmıştır. Merv halkından kısa boylu tek gözü kör olan bir adam altından maske içerisine girmiş ve bundan dolayı kendisine Mukanna' adı verilmiştir. Ulûhiyet iddiasında bulunmuş ve "Allah Âdem'i yarattı, onun şekline, sonra da Nuh'un şekline girdi. Böyle devam ederek en son Ebû Müslim el-Horasânî'nin şekline girdi" demiştir. Kendisine Hâşim adını veren Mukanna', tenâsühe⁸⁴ inanmaktaydı. Etrafında bazı sapıklar toplanmış, nerede olurlarsa olsunlar onun bulunduğu yere secde etmekte, savaşta dahi "Ya Hâşim bize yardım et" diye nida etmişlerdir. Mehdî, onunla mücadele için büyük bir ordu göndermiştir.⁸⁵

Rivayetlere göre farklı tarzıyla insanları etrafında toplayan bir diğer isim Hallâc-ı Mansûr'dur. Hallâc, göz boyayarak insanları kandırmıştır. Buna örnek olarak şu anlatılmıştır: Hallâc, bir yol üzerinde çukur kazıp içine su dolu bir tulum, bir başka çukura da yemek koyuyordu. Arkadaşlarıyla yola çıkıyor, suya ihtiyaçları olduğunda daha önce su koyduğu yeri bulup orayı bastonuyla eşiyor ve çıkan suyu içip onunla abdest alıyorlardı. Acıktıklarında da yemek gömdüğü yeri bulup eşiyor ve yerden yemek çıkıyordu. Aynı şekilde meyveler de saklıyor, mevsimsiz bir şekilde onları çıkarıyordu. Bu şekilde insanlar ona kandılar. Öyle ki halk onun idrarından şifa umar hale geldiler. Hululden (kutsal ruhun insana girmesi) bahsetmesinden sonra Hallâc'ın sözleri Halife Muktedir'e bildirildi ve yargılanması sonucu 1000

⁸³ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 160. Kendilerine Râvendiler denilen bu topluluğun üzerine Hâzım b. Hüzeyme'nin gönderildiği ve isyancıların öldürülerek dağıtıldığı nakledilmektedir. Bk. Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, 384.

⁸⁴ Tenâsüh kelimesi neseha kökünden türemiştir. Tenâseha ise bir şeyin yerini başka bir yerle değiştirmek anlamındaki bir fiildir. Tenâsüh, "insan şahsiyetinin bir bölümünü oluşturduğu kabul edilen ve gözle görülmeyen mânevî unsurun ölümden sonra bu âlemde başka bir bedene geçmesi" şeklinde tanımlanmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Ali İhsan Yitik, "Tenâsüh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 441-443.

⁸⁵ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 180.

sopa vurularak öldürüldü.⁸⁶

Yine Mehdî ile alakalı bir başka kayıt ise Rusâfe hakkındadır. Mansur, oğlu Mehdî için Rusâfe'yi kurmuştur. Bundan sonra halifeler cenazelerini orada defnetmeye başlamışlar, burada büyük türbeler inşa etmişlerdi. Bu türbelere kıymetli eşyalar taşınmış, bölgeler, akarlar, köyler de vakfedilmiştir. Artık Rusâfe haram yer haline gelmiş ve buraya iltica eden kişi güvende kabul edilir olmuştur.⁸⁷

2. Müneccimler ve Kehanet

Gök cisimlerinin âlemdeki olayları etkilediği ve onları izlemek suretiyle gaybî bilgilere ulaşılacağı inancına birçok kültür ve dinde rastlanmaktadır.⁸⁸ Abbâsî toplumunda da gerek cahiliye âdetleri gerekse İslâm fetihleri ile genişleyen coğrafyada etkileşim içerisine girilen medeniyetlerin uygulamalarına bağlı olarak yıldızlara bakarak gelecek hakkında yorum yapma âdeti oldukça yaygın uygulamalardan biri olmuştur. Buna devletin üst kademesinin de sık sık başvurduğu görülmektedir. Bu konudaki bir örneği Şehriyâr b. Rüstem ed-Deylemî aktarmaktadır. Şehriyâr, Ebû Şücâ Büveyh'in arkadaşı olduğunu, bir gün hanımı vefat ettiğinde onu taziyeye gittiğini anlatmaktadır. Bu ziyaret sırasında arkadaşını teskin edip evine götürülen Şehriyâr'ın kapısının önünden bir adam "Müneccim, üfürükçü, rüya tabircisi, muska ve tılsım yazıcısı!.." diye bağırarak geçmekteydi. Adamın sesini duyan Ebû Şücâ, gece gördüğü rüyasını tabir etmesini istemiştir. Müneccim, Ebû Şücâ'nın çocuklarının hükümdar olacağını, çok büyük topraklara hükmedeceklerini söyleyince Ebû Şücâ, adamın kendisiyle dalga geçtiğini söyleyerek adamı çocuklarına dövdürmüştür. Müneccim, "Siz hükümdar olduğunuzda bunu hatırlarsınız. Yaptığının önemi yok" demiş ve Ebû Şücâ'dan aldığı 10 dirhem ile oradan ayrılmıştır.⁸⁹

Bir başka örnek de Mu'tezz'in tahta çıkışı sırasında görülmektedir. Tahta çıktığında yakın adamları ile birlikte otururken getirilen astrologlara Mu'tezz'in hilafette kaç sene kalacağı sorulmuştur. Henüz müneccimlerden yanıt alınmadan meclisteki nüktedan biri bu sorunun cevabını bildiğini söylemiş, soru ona yöneltince de "Türkler ne kadar isterse" diye cevap vermiştir. Meclisteki herkes bu cevabı beğenip gülmüştür. Müneccimlerin bu

⁸⁶ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 260-261.

⁸⁷ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 174.

⁸⁸ Bu anlayışın tarihî seyri için bk. Mustafa Sinanoğlu, "Müneccime", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 7.

⁸⁹ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 276-277.

konuyla ilgili yaptıkları değerlendirmeye ise eserde yer verilmemiştir.⁹⁰

Astronomi ile ilgilenenler arasında devlet kademesinden isimler de yer almıştır. Vezir Fazl b. Sehl de bunlardan biridir. Fazl, küçüklüğünde Me'mûn'un asaletini görmüş, talihine bakmıştı. Yıldızlara göre Me'mûn halife olacaktı. Bunu anlayınca Me'mûn'un tarafını tutmuş, ona hizmet etmiş ve işlerini yürütmüştür. Halife olduğunda da Me'mûn onu vezir tayin etmiştir.⁹¹

Tam manasıyla münecimlik gibi olmasa da geleceğe dair iddialı tahminlerde bulunulmasına bir örnek de Bağdat şehrinin yer tespiti aşamasında görülmüştür. Ebû Cafer el-Mansûr'un Bağdat'ın kurulacağı mevkiye geldiği gün Rum Manastırından bir rahip Mansur'un adamlarından birine şehri kurmak isteyen kişinin ismini sormuş ve "Emîrümüminin Halife Mansur" cevabını alınca başka bir ismi olup olmadığını sormuş "Abdullah" adını öğrenince sorusunu yinelemiş ve istediği cevabı alamayınca Mansur'a haber göndererek boşuna kendisini yormamasını zira kendi kitaplarından burada Miklas adında bir adamın şehir kuracağını ve bu adamın büyük bir kişi olacağını bildiklerini söylemiştir. Haber Mansur'a ulaştığında onun atından inerek secde yapmasına sebep olmuştur ve sonra da o, şu hadiseyi anlatmıştır: "Vallahi benim adım Miklas'tı. Bana bu lakap verilmişti, sonra unutulup gitti. Çocukluğumda Miklas adında meşhur bir hırsız vardı. Beni terbiye eden bir yaşlı kadın vardı. Bir gün mektep talebeleri bana misafir oldular. Onlara yedirip içirmek için beni terbiye eden ihtiyar kadının ipliğini sattım. Kadın olayı anlayınca bana Miklas adını verdi. Bu lakap bana verildi, sonra ise unutuldu. Şimdi bu şehri kuracağımı anladım." Bahsi geçen olayda Müslüman gruptan değil gayri Müslimlerden bir gelecek tahmini görülmektedir. Bu hadisede, Mansur'un yaptığı savunma gerçeklere mi dayanmakta; yoksa kendini haklı çıkarmak için ortaya atılmış bir hadise midir, kesin olarak bilememekteyiz.⁹²

3. Uğursuzluk İnancı

Bazı bâtil inanışlar ve sık sık münecimlere başvurmanın dışında bazı eşyaların uğursuzluk getirdiği inancı da halk arasında yaygındır. Bu manada kullanılan kelime teşe'üm'dür ve insan ve hayvanlarla bazı diğer nesnelere hareket, ses ve duruşlarını uğursuz sayma anlamına gelmektedir.⁹³ Bir nesnenin uğursuz sayılmasına örnek olarak Abbâsîler'den aktarılan olay

⁹⁰ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 243.

⁹¹ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 212, 221.

⁹² İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 161-162.

⁹³ Bk. İlyas Çelebi, "Uğursuzluk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 51-52.

şudur: Halife Muntasır babasını öldürüp halktan biat alınca insanların daha önce görmedikleri bir halı üzerinde oturmaktaydı. Halı üzerinde Farsça yazılar bulunmaktaydı. Muntasır bu halıdan çok hoşlanmış, fakat üzerindeki yazının anlamını da merak etmişti. Etrafındakilere yazının anlamını sorduğunda bir cevap alamamıştı. Aslında onlar anlamını biliyor, fakat söylemekten korkuyorlardı. Halife yabancı birini çağırıp ondan yazıyı okumasını istedi. O da yazıyı okumak istemedi. Muntasır, onu rahatlatıp bir şey yapmayacağına dair söz verdikten sonra adam “Bu halının üzerinde ‘Ben Şîreveyh b. Kisrâ’yım. Babamı öldürdüm. Ondan sonra hükümdarlıktan ancak altı ay faydalandım’ yazıyor” deyince halife çok öfkelenmiş, altı ayını doldurmadan da ölmüştür.⁹⁴

Bir başka uğursuzluk sayılan olay Râzî devrinde veziri Ebû Cafer Muhammed b. Kasım el-Kerhî ile ilgili olmaktadır. Buna göre Kerhî çok kısa boyluydu. Vezir tayin edilince halife ile istişare edebilmesi için halifenin tahtının ayakları dört parmak kadar kesilmiştir. İnsanlar bunu uğursuzluğa yormuş ve “Bu olay devletin çökmesine işarettir” demişlerdir. İbnü’t-Tıktakâ, insanların endişelerinin boşa çıkmadığını söylemiş ve devletin işlerinin karışmasını bu hadise ile ilişkilendirmiştir.⁹⁵ Bu hadise, bir eşyanın veya yapılan bir eylemin uğursuzluk getireceğine dair inancın hangi boyutlarda olduğunun en açık göstergesidir.

F. Adli Hayat ve Cezalar

Makalenin bu kısmında Abbâsî halifelerinin çeşitli suçlara karşı verdikleri cezalardan bahsedilmektedir.

Halifelerin, cezalandırma konusunda kendi ailelerini kayırmadıkları görülmüştür. Mesela Hârünürreşid, oğlu Me’mûn’u bir cariye ile yakalamış veya içki içerken görmüş ve had cezası vermiştir. Bu husus Emîn taraftarı olan şairler tarafından Me’mûn’u hicv için kullanılmıştır.⁹⁶

Halife Mehdî, Hâdî’yi korumak amacıyla polis kumandanı Abdullah b. Mâlik’ten Hâdî’nin nedimlerini ve şarkıcılarını dövmesini istemiş, Abdullah da emirleri harfiyen yerine getirmiş, Hâdî adam gönderip cezayı hafifletmesini iste de Abdullah bu istekleri geri çevirmiştir. Mehdî ölüp Hâdî halife olunca Abdullah b. Mâlik bu yaptıklarından dolayı öldürüleceğinden emin olarak Hâdî ile bu konuda konuşmuş ve ona şöyle demiştir: “Sen Mehdî’nin bana yüklediğini yüklesen, emrettiğini emretsen? Çocuklarından biri senin emrine aykırı şeyler yapmam için adam gönderseydi, onun sözüne

⁹⁴ İbnü’t-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 239.

⁹⁵ İbnü’t-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 281.

⁹⁶ İbnü’t-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 212.

uyarak senin emrini bıraksaydım hoşuna gider miydi?" Bu sözler üzerine Hâdî, Abdullah b. Mâlik'e hil'at giydirmiştir.⁹⁷

Halifelerin tehlikeli gördükleri bazı devlet görevlilerini farklı şekilde cezalandırdıkları görülmektedir. Mesela Halife Râzî, Vezir İbn Mukle'nin sağ elini kesmiş ve bu şekilde bir müddet hapsedmiştir.⁹⁸

Bazen bedenlen yapılan cezalar daha ağır olabilmıştır. Mesela Kâhîr'in hilafeti döneminde Kâhîr, Muktedir'in annesinin mallarını müsadere etmiş ve onu tek ayağından baş aşağı asmış, çeşitli işkenceler yapmış, 130.000 dinar da parasını almıştı. Bundan sonra kadın, kendisi ve oğlunun yaşadığı eziyetlerden dolayı çok üzülerək kısa süre sonra hayatını kaybetmişti.⁹⁹

İnsanların ceza yöntemlerinden biri de hapsedilmedir. Hapsedilme sebeplerinden biri borcun ödenmemesi olabilmıştır. Harunürreşid'in hanımı Zübeyde, bir adamı 100.000 dinar kefalet borcu nedeniyle hapsedmişti. Adamın arkadaşı olan iki kişi Zübeyde'nin vekiline giderek onun serbest bırakılmasını istemişlerdi. Zübeyde'nin vekili, malı ödemedi serbest bırakılmayacağını adamlara bildirince adamlar, borcu yarısını biri yarısını diğeri olmak üzere üstlenerek arkadaşlarını kurtarmaya karar vermişlerdi. Bu adamlardan biri Feyz b. Ebû Salih'ti. Zübeyde teklifi öğrenince "Feyz bizden daha cömert olamaz. Biz o 100.000 dinarı hibe ettik" şeklindeki kararını adamlara iletmiştir.¹⁰⁰

Halife Mansur döneminde isyan eden Abdullah b. Ali'nin öldürölme yöntemi de oldukça ilginçtir. Rivayetlere göre Mansur tarafından Abdullah için bir oda inşa ettirilmiş ve odanın zeminine tuz döşetilmişti. Abdullah bu odanın içerisindeyken evin altına su salınmış ve ev yıkılınca da Abdullah ölmüştür.¹⁰¹

Somut bir suç zikredilmemesine rağmen Hz. Ali evladından olduğu için hapsedilen Muhammed b. İbrahim b. Hasan b. Hasan b. Ali'nin Halife Mansur tarafından ölümle cezalandırılması sırasında kullanılan yöntem de oldukça dikkat çekicidir. Muhammed b. İbrahim güzelliğinden dolayı

⁹⁷ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 189.

⁹⁸ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 272.

⁹⁹ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 276.

¹⁰⁰ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 187-188.

¹⁰¹ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 168. İbn Kuteybe bu cezayı veren kişinin Ebü'l-Abbâs es-Seffâh olduğunu söylemiştir. İbn Kuteybe'nin anlatımına göre halife, Abdullah'ı temeli tuz olan bir ev yaptırarak hapsedti, bir müddet sonra da evin etrafına su verilmesini emretti ve ev çöktü. Abdullah da hayatını kaybetti. Bk. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 171. Abdullah b. Ali'nin 147/764 yılında öldüğü bilindiğinden İbn Kuteybe'nin anlattığı hadisenin Ebü'l-Abbâs es-Seffâh zamanında olması mümkün değildir. Zira Ebü'l-Abbâs'ın 136/754 yılında vefat ettiği bilinmektedir.

“Dîbâcü'l-esfâr” diye isimlendirilmişti. Mansur, Muhammed'i kimseyi öldürmediği bir biçimde öldüreceğini ifade etmiş ve yaşıyor haldeyken üzerine bir sütun yapılmasını emretmiştir. Sonuçta Muhammed bu sütun içerisinde ölmüştür.¹⁰²

Mehdî'nin vezirliğini yapmış olan Yakub b. Davud, halifenin öldürmesini emrettiği bir Ali evladını öldürmemesine rağmen öldürdüğüne dair yemin etmesi ve yalanının ortaya çıkması üzerine hapis cezası almıştır. Onun cezası herhangi bir hapis cezasından oldukça ağırdı. Bir iple karanlık bir kuyuya indirilmiş, her gün yemeği verilmiştir. Karanlıktan gözleri kör olan Yakub, ne kadar süre bu kuyuda kaldığını bilmezken Mehdî'den sonra ikinci halife olan Harunürreşid döneminde kuyudan çıkarılmıştır.¹⁰³

Muktedî devrinde Bağdat'ın Kerh ve Basra Kapısı semtlerinde Sünnîler ve Şîîler arasında çıkan çatışmalardan dolayı halifenin emriyle on büyük kişinin evi yıkılmıştır. Bundaki amaç karışıklığın son bulmasıdır. Ancak işleri yürüten vezir Ebû Şücâ, yanlış bir iş yapmaktan çekindiği için yıkmadan önce evleri gizlice satın almış ve kimseyi mağdur etmek istememiştir.¹⁰⁴ Ebû Şücâ'nın kul hakkına girmekten, haksız yere birine zarar vermekten kaçınma konusunda çok hassas olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Tarih kitaplarının siyasî ve askerî anlatıları arasında dikkatli bir okuma yapılarak ve hadis, tefsir, coğrafya türü eserler de bu okumaya ve incelemeye dâhil edilerek geçmiş toplumların sosyal yaşamı hakkında bilgi sahibi olunması mümkündür. Bu eserlerden genellikle siyasî ve askerî hadiselerle dair kayıtlara yer verenlerde pek çok detay yer almaktadır. İbnü't-Tıktakâ'nın *el-Fahrî*'si de bu anlamda değerli bir eserdir.

İbnü't-Tıktakâ'nın kayıtlarında Abbâsî toplumunun giyim-kuşamına dair detaylar arasında kumaş çeşit ve renkleri önemli bir yer tutmaktadır. Pamuklu ve ham bezden üretilen elbiselerin (muhtemelen tevâzûnun bir ifadesi olması hasebiyle) dindarlar tarafından tercih edildiği anlaşılmaktadır. Abbâsîler'de devletin kurulduğu dönemden itibaren devlet erkânının – özellikle de halife ve vezirlerin- siyah giydiği bilinen ve idarî işlerle meşgul olmadıkları zamanlarda farklı giysiler giymeyi tercih ettikleri ise tahmin edilebilen bir husustur. Ancak içki meclislerinde renkli elbiseler giymeye gösterdikleri özen *el-Fahrî*'nin kayıtlarından net bir şekilde anlaşılmaktadır. Aynı şekilde yüzyıllardır insanoğlunun güzel koku sürünmeye ilgisi olduğu

¹⁰² İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 164.

¹⁰³ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 186.

¹⁰⁴ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 298.

bilinmektedir. Bu ilgi, Abbâsîler'den çok daha önceleri mevcuttur. Ancak güzel koku kullanmanın halifenin huzuruna çıkacak kişiler tarafından düzenli olarak uygulanması, *el-Fahrî*'nin sunduğu bilgilerle ulaşılabilen detaylar arasındadır.

İbnü't-Tıktakâ'nın eseri sayesinde Abbâsî toplumunda yenilen bazı yiyecek türlerine de ulaşılabilmektedir. Eserde yer alan bu yiyecekler genellikle ziraî ürünlerdir. Ancak bu, et ürünlerinin tercih edilmediği gibi bir yorum yapılmasına imkân verecek boyutta değildir. Ayrıca karlı su içmenin Bağdat gibi sıcak bir şehirde ne kadar önemli olduğu, ancak karlı su içme imkânına yalnızca zengin ailelerin ulaşabildiği, hatta bir tek ailenin yoğun kullanımı nedeniyle kar fiyatlarının pahalılabildiği tespit edilmiştir.

Sosyal hayatın önemli bir parçası da eğlencedir. Abbâsî toplumunda tavlâ gibi masa oyunlarının yanı sıra balık avlama eyleminin hoş vakit geçirmek üzere tercih edildiği, ayrıca mûsikînin eğlence unsurları arasında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. En yaygın kullanılan müzik aleti ud olmakla beraber çok erken dönemlerde tamburun da mûsikî hayatında yerini aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca tamburun Bağdat sarayına Horasan'dan girdiği Mansur devrinde sarayda yaşanan bir olaydan anlaşılmaktadır. Halifelerden bir kısmının bizzat eğlence hayatı içerisinde yer almasına rağmen bir kısmının eğlence unsurlarını yasaklaması dikkat çeken bir husustur. Bu kısıtlamaların nedeninin başka bir araştırmanın konusu olabileceği düşünülmektedir.

Tedavi amacıyla yapılan uygulamaların başında hacamatın geldiği, rüya tabiri, gaybe dair bilgi edinme gibi nedenlerle münecimlere müracaat etmenin Bağdat'ta çok sık görüldüğü anlaşılmaktadır. Toplum tarafından münecimlere gösterilen ilginin Sâsânî kültürünün Bağdat toplumuna etkisi nedeniyle olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca bazı eşya veya hadiselerle uğursuzluk atfedilmesi de aynı etkinin ürünü olmalıdır.

Sonuç olarak, geçmiş toplulukların sosyal hayatı, ağırlıklı olarak siyasî ve askerî faaliyetlerin konu edinildiği tarih kitaplarında olaylar arasına serpiştirilmiş bilgilerden yola çıkılarak pekâlâ öğrenilebilir. Ancak bu eserlerde (özellikle de Abbâsîler devrinde) daha çok halife, devlet ricâli ve ilgili kişiler hakkındaki bilgilerin daha fazla yer bulduğu da bir gerçektir. Nitekim incelediğimiz eserde hayatları kayda değer bulunan kişiler halifeler ve vezirler olduğu için askerî ve siyasî hadiselerin anlatımı sırasında onların yaşamlarıyla ilişkili sosyal hadiselerin aktarıldığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- AHSEN, Muhammed Manazir. *Abbasiler Döneminde Sosyal Hayat*. Trc. Mehmet Emin Şen. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- ARSLAN, İhsan. "Muktedir Döneminde Abbâsîler'de Sosyal Hayat". *İSTEM* 9/17 (2011): 123-154.
- AYYILDIZ, Erol. "Ebü'l-Atâhiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10: 294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- BİLGİN, Arif. "Saraydan Düğüne Fatih Dönemi Sofraları". *Fatih Sultan Mehmed Han ve Dönemi*. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2016.
- BOZKURT, Nahide. "İbnü'l-Cerrâh Ali b. İsa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20: 539-540. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- BOZKURT, Nebi. "Nedim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 509-510. İstanbul, 2006.
- CAN, Mesut. "Me'mun Dönemi Siyasette Vezir Fazl b. Sehl'in Rolü". *İSTEM*. 2016.
- ÇELEBİ, İlyas. "Uğursuzluk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42: 51-52. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- DİNEVERÎ, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd ed-. *el-Ahbâru't-tvâl*. Thk. Abdülmün'im Âmir. Kâhire, 1960.
- ERDEM, Sargon. "Buhur". 6: 383-384. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- GÜZEL, Ahmet. "Erken Dönem Abbâsî Toplumunda Mûsikînin Oluşum ve Gelişim Süreci". *İslâm ve Sanat [Tartışmalı İlmî Toplantı-Antalya, 07-09 Kasım 2014]*. 607-630. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 2015.
- HAMİDULLAH, Muhammed. "Dîneverî, Ebû Hanîfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 356-358. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- HİZMETLİ, Sabri. "İbnü't-Tıktakâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 232-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- İbn HALDÛN, Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime*. Trc. Zakir Kadiri Ugan. 2 Cilt. İstanbul, 1991.
- İbn KESİR, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 14 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1992.
- İbn KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *el-İmâme ve's-siyâse*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1990.
- İbn MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.

- İbnü'l-ESÎR, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmîl fi't-târîh*. Thk. Abdullah el-Kâdî Ebü'l-Fidâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- İbnü'n-NEDÎM, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*. Thk. Rızâ Teceddüd. Tunus, 1971.
- İbnü't-TIKTAKÂ, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ. *el-Fahrî fi'l-âdâbi's-sultâniyye ve'd-düveli'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dâru Sâdir, t.y.
- İVECAN, Raif. "Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme Adlı Eserinde İstanbul'da Yeme İçme Kültürü". *Yücel Dağlı Anısına*. 284-303. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2016.
- KÖK, Bahattin. "Lü'lü', Bedreddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27: 257. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- KÖSE, Feyza Betül. "Sosyal Tarih Yazıcılığında Sorunlar ve Çözüm Önerileri - İlk Dönem İslâm Toplumunu Özelinde-". *İslâmî Araştırmalar/Journal of Islamic Research* 29/1 (2018): 10-26.
- KURT, Hasan. "Tâhir b. Hüseyin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 399-400. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- MES'ÛDÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin. *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. Thk. Abdülhamid Muhammed Muhyiddîn. 5. Bs, 4 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîsiyye, 1973.
- MUHTAR, Cemal. "Beşşâr b. Bürd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6: 8-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- OLGUNER, Fahrettin. "Bâtil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5: 147-148. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- SAMADÎ, S. B. "Abbâsî Hâkimiyeti Döneminde Bağdat'ın Sosyal ve Ekonomik Hayatından Görünümler". *İSTEM*. Trc. Ahmet Turan Yüksel 6/12 (2008): 241-249.
- SİNANOĞLU, Mustafa. "Müneccime". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 6-7. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- SİNGH, Darshan. "Cüneyd ve Hallac'ın Sünnet, Ahvâl ve Makâmât'a Karşı Tutumları". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. Trc. Ahmed Cahid Haksever 2/4 (2000): 231-238.
- ŞAVKAY, Tuğrul. *Osmanlı Mutfağı*. İstanbul: Şekerbank-Radikal, 2000.
- ŞEKER, Mehmet. "Tarihimizde Sosyal Yaşayışa Dair Bazı Kaynaklara Bakış ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983): 149-158.

- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 2. Bs, 11 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, t.y.
- TALAS, Mustafa. "Tarihi Süreçte Türk Beslenme Kültürü ve Mehmet Eröz'e Göre Türk Yemekleri". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 18 (01 Aralık 2005): 273-283.
- YILDIZ, Hakkı Dursun. "Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 4. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- YILDIZ, Hakkı Dursun. "Fazl b. Sehl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 275-276. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- YILMAZ, Metin. "Emevî ve Abbasî Dönemi Resmi Kıyafetleri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 26-27 (2008): 237-250. <https://doi.org/10.17120/omuifd.26426>.
- YİTİK, Ali İhsan. "Tenâsüh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40: 441-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

TRACES OF ABBASID SOCIAL LIFE IN AL-FAHRI BY IBN TIKTAKĀ: AN ESSAY OF SOCIAL HISTORY

 Esra ATMACA^a

Extended Abstract

Social history studies that deal with all the actions of man in the social field are still a newly developed species and they have some problems. Because, for centuries, political and military activities have been the subject of the science of history. However, in order to have information about the original life styles and institutions, the source books should be examined. In this way, even if piece by piece, information can be obtained about these issues. Social history study can be done by analyzing political and biography-based works on a large scale and combining materials on the subject. Especially since there is not a whole work on social life that includes all phases of Islamic Civilization, it is necessary to reveal a great work after examining and examining the works that deal with each period separately. This article provides an example of the review required for these studies.

The writer Safiyyüddîn Abu Cafer Muhammed b. Tâcüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Tabâtabâ became famous as Ibn al-Tiktaka (d. 709/1309). Ibn et-Tiktaka, who did not have much information about his life, had to stay in Mosul when he set out to go to Tabriz in 701/1302. Here, he met Ilhanli Ruler Gazan Han's Mosul Governor Fahreddin Isa b. Ibrahim and he was protected from him. Ibn al-Tiktaka's work, which he named as al-Fakhri for his dedication to Fahreddin Isa, consists of two main parts. The first part has the title of *al-Fasl fi'l-umûri's-sultaniyye ve's-siyâseti'l-Melekiyye* and is in the form of a politics that contains advice for statesmen, governors and other administrators. The second part was written with the title of *al-Fasl fi'l-kalam 'ala devletin* and it is devoted to the period from Abu Bakr's caliphate to the invasion of Baghdad by Hulagu. Especially the part of the work related to Abbasids is much more

---

^a Asst. Prof., Sakarya University, esraatmaca@sakarya.edu.tr

valuable. As a matter of fact, this section contains pieces from some of the lost works and contains original information about the social and cultural structure of the Abbasids, whom we are the subject of this article. The purpose of this article is to reveal what can be achieved about social life in the content of a work that is based on political events and written chronologically. In doing so, the traces of Abbasid's social life were followed in a few steps in the work of Ibn al-Tiktaka. The characteristics of Baghdad society regarding clothing, eating, entertainment, health and belief are discussed in order. Sometimes some comparisons were made with other sources of the period.

Some of the information we have reached about Abbasid social life through this work are as follows: In Abbasid society, clothes made of cotton, raw cloth, wool and hair were used. Dresses made of cotton and raw cloth are among the clothes preferred by religious people. Since the state was established in the Abbasid, it is seen that the state officials - especially the caliphs and viziers - wore black, but preferred to wear different clothing when they were not busy with administrative affairs. The most prominent example of this is wearing colorful dresses in the drink assemblies. It is reported that statesmen and their bridesmaids wear painted dresses when they come together for drinking. In addition, clothes such as turban, robe and kaftan were among the items prepared by the caliphs as gifts to their soldiers. While some of the caliphs take part in entertainment life, there were some who banned entertainment elements in the palace. Backgammon game and fishing are some of the fun ways. The most commonly used musical instrument in the Abbasid community was oud. In the very early stages, the drum took its place in musical life. Hijama is one of the most important treatments for treatment. It is understood that it is very common in Baghdad to refer to refugees for reasons such as dream interpretation and acquiring knowledge about gays. It can easily be said that these practices are due to the impact of Sasanid culture on Baghdad society. It was also observed that some items or events were attributed to bad luck. As a result, the social life of past communities can, of course, be learned, based on information interspersed among events in history books, which mainly focus on political and military activities.

However, it is a fact that in these works (especially in the time of Abbasids), information about more caliphs, state demands and related people found more place. It is understood that during the narration of military and political events, social events mostly related to the life of the caliphs and viziers were transferred. Because they were the people whose lives were noteworthy.

Keywords: History of Islam, Abbasids, Baghdad, Social History, Ibn al-Tiktaka, al-Fakhri.

